

Melania Bąk

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

BILANS JAWNY A BILANS UKRYTY WSPÓLCZESNEGO PRZEDSIĘBIORSTWA

Streszczenie: Współczesne przedsiębiorstwo potrzebuje pełnego zestawu informacji o swoich zasobach majątkowych i wewnętrznej wartości firmy. Informacje te pochodzą zarówno z bilansu jawnego, jak i z bilansu ukrytego. Bilans jawny (tradycyjny) prezentuje w ujęciu rzeczowo-finansowym wszystkie składniki majątkowe, które podlegają wycenie bilansowej i mogą być ujawniane w myśl prawa bilansowego. Bilans ukryty stanowi specyficzną część współczesnego sprawozdania przedsiębiorstwa. Obejmuje on te składniki, które nie podlegają prawu bilansowemu, czyli nie są wyceniane i prezentowane w tradycyjnej formie bilansu. Bilans ukryty pozwala określić, np. co wpływa na wewnętrzną wartość firmy. Między bilansem jawnym a bilansem ukrytym istnieją zależności.

Słowa kluczowe: bilans, bilans jawny, bilans ukryty, bilans tradycyjny, bilans współczesny

1. Wstęp

Początków opracowania bilansu¹ należy poszukiwać w momencie powstawania metody bilansowej, uznanej za fundamentalny instrument systemu rachunkowości. Na przestrzeni wieków bilans zmieniał swój zakres i znaczenie, dostosowując się do potrzeb informacyjnych użytkowników. Powstanie bilansu poprzedziło wiele czynności, które w sposób syntetyczny zestawiono w tab. 1.

Wspomniane czynności przyczyniły się do powstania bilansu, który w wersji pierwotnej był rozumiany jako techniczne zestawienie sald końcowych. Bilans wywodzi się najprawdopodobniej z wykazywania sald ksiąg rachunkowych², a nie

¹ W języku łacińskim pojęcie bilans oznacza wagę o dwóch szalkach, co tłumaczy się – *statera bilans* (zob. [20, s. 574]). Istota bilansu jest związana z równowagą dwóch wielkości ekonomicznych, między którymi istnieje logiczna więź. Wspomniana równowaga dotyczy stanu aktywów i pasywów, co można wyrazić równaniem: aktywa = pasywa.

² Według L. Paciolego sporządzenie bilansu księgi umożliwiło przeprowadzenie czynności związanych z przenoszeniem sald kont ze starej księgi głównej do nowej na koniec roku lub gdy pierwsza księga została zapisana. Dla L. Paciolego za pomocą bilansu możliwe było zamknięcie księgi i jednocześnie sprawdzenie prawidłowości stosowania zasady podwójnego zapisu w księgach: „Bilans księgi to karta zgięta wzdłuż, na której po prawej stronie zapisuje się wierzycieli, a po lewej dłużników. Jeśli suma debetowa wynosi tyle co kredytowa, wówczas Księga główna jest w porządku” [12, s. 126].

z faktu bilansowania się obu stron sprawozdania (zob. [6, s. 454]). Jednak przeobrażenia bilansu pozwoliły stwierdzić, że ostatecznie bilans księgowy przyjęto uważać za zwięźczenie zastosowań metody bilansowej [5, s. 49].

Tabela 1. Czynności poprzedzające powstanie bilansu

Zarys czynności powstania bilansu
1. Pierwsze zapisy w księgach miały formę nieuporządkowanych notatek o dłużnikach. Zapisy pionowe.
2. Księgowość pojedyncza, czyli ewidencja należności i zobowiązań.
3. Powstanie konta, uformowanego jako dwie przeciwstawne strony otwartej księgi handlowej.
4. Konta osobowe i konta rzeczowe.
5. Konto Kapitał oraz Straty i Zyski.
6. Powstanie zasady dwustronnego, przeciwstawnego zapisu.
7. Zestawienie bilansowe (inventarz) sporządzane w celu ustalenia wyniku finansowego (suma aktywów pomniejszona o kwotę zobowiązań).
8. Zasada równowagi bilansowej.
9. Funkcjonowanie trzech ksiąg – memoriału, dziennika, księgi głównej.
10. Bilans sald kont aktywnych i pasywnych (jako techniczne zestawienie sald końcowych poszczególnych kont).
11. Zmiana przeznaczenia bilansu, który składa się z bilansu i rachunku zysków i strat.
12. Wprowadzenie konta Zamknięcie lub <i>Bilanze</i> (jako formy zestawień bilansowych).
13. Tradycyjny bilans majątku przedsiębiorstwa.

Źródło: opracowanie własne.

Początkowo bilans służył do ustalania wyniku finansowego (zysku, straty) i pełnił funkcję inventarza. Dopiero później nastąpiła zmiana przeznaczenia bilansu. Bilans bankierów-kupców florenckich stanowił zestawienie majątku, rozumiane jako prezentacja sytuacji majątkowo-finansowej przedsiębiorstwa. Można przypuszczać, że bilans kupców florenckich umożliwiał zarządzanie i kontrolę majątkiem. Wówczas wyodrębniono dwa sprawozdania przedsiębiorstwa: bilans i rachunek zysków i strat [4, s. 70, 76].

Zastosowania bilansu są bardzo różnorodne. Dotyczą one nie tylko sfery gospodarki, ale i różnych pozagospodarczych dziedzin nauki i techniki, a także życia codziennego. Wśród wielu rodzajów bilansów wyróżnionych w literaturze przedmiotu na uwagę zasługuje podział na bilanse: ekonomiczne i pozaekonomiczne, retrospektywne i prospektywne, mikropodmiotów i makropodmiotów, całościowe i fragmentaryczne, zasobów i strumieni, tradycyjne i współczesne.

Tradycyjny bilans w warunkach globalizacji i gospodarki rynkowej traci znaczenie, ponieważ jego informacje nie są zorientowane na przyszłość. W związku z tym można zaobserwować, że oprócz bilansu tradycyjnego pojawił się bilans współczesny, który uwzględnia pewne zmiany w podejściu do wyceny bilansowej składników majątkowych jednostki gospodarczej (np. wycena według wartości godziwej).

Ponadto w bilansie tradycyjnym nie wszystkie składniki są prezentowane, np. reputacja, marka, relacje z klientami, umiejętności pracowników. Dlatego oprócz bilansu tradycyjnego, określanego mianem jawnego, niektóre jednostki gospodarcze sporządzają na swoje potrzeby bilans ukryty. Bilans jawny to przede wszystkim bilans tradycyjny, który ewoluje w kierunku bilansu współczesnego. Natomiast bilans ukryty to bilans współczesny, który nie jest normowany przepisami prawa i dotyczy głównie tych zasobów niematerialnych przedsiębiorstwa, które nie podlegają wycenie bilansowej.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzebę sporządzania przez przedsiębiorstwo zarówno bilansu jawnego, jak i bilansu ukrytego oraz wskazanie zależności między nimi. Każdemu przedsiębiorstwu, którego celem jest osiągnięcie sukcesu ekonomiczno-finansowego i uzyskanie dobrej pozycji na rynku, potrzebne są informacje pochodzące zarówno z bilansu jawnego, jak i z bilansu ukrytego, oba bowiem tworzą całościowe zestawienie informacji o kondycji finansowej przedsiębiorstwa i jego wygenerowanej wartości.

Pierwsze regulacje prawne dotyczące bilansu zostały określone w formie kodeksu handlowego, wydanego w 1673 r. – *Ordonnance de Commerce*, zwanego również kodeksem Savary’ego. Kodeks regulował m.in. obowiązek prowadzenia ksiąg handlowych oraz sporządzania inwentarza. Savary opracował komentarz do kodeksu – *Le Parfait Negociant*, w którym przedstawił korzyści wynikające ze sporządzania inwentarza oraz bilansu, który traktował jako narzędzie pozwalające na ocenę działalności przedsiębiorstwa. Savary jako pierwszy w literaturze podkreślił znaczenie bilansu statycznego, którego sam nie był twórcą. Warto w tym miejscu przypomnieć, że rolę bilansu już wcześniej zauważyli i docenili florency kupcy [4, s. 84].

Regulacje prawne w kwestii sporządzania bilansu przyczyniły się do jego upowszechnienia i zwiększenia znaczenia. Za pomocą bilansu możliwa stała się ocena zarządzania majątkiem przedsiębiorstwa, jego płynnością i wypłacalnością.

2. Bilans jawny jako podstawowy element tradycyjnej sprawozdawczości i jego transformacja

Bilans jawny to przede wszystkim bilans tradycyjny, sporządzany według prawa bilansowego, z zachowaniem wszystkich wymaganych cech. Jest on głównym elementem rocznego sprawozdania finansowego, przedstawiającym wartościowo stan środków gospodarczych (aktywa) i źródeł ich pochodzenia (pasywa) na określony moment (dzień bilansowy) i w określonej formie (tab. 2).

Bilans, sporządzany zgodnie z wymogami prawa bilansowego, stanowi źródło informacji o majątku przedsiębiorstwa przede wszystkim dla jego użytkowników, czyli kontrahentów, klientów, banków, akcjonariuszy, pracowników, urzędów skarbowych, instytucji finansowych. Stanowi również bazę informacyjną dla przedsiębiorstwa, umożliwiając analizę, planowanie i kontrolę poszczególnych składników majątku.

Tabela 2. Bilans jawny jako syntetyczne zestawienie aktywów i pasywów przedsiębiorstwa

AKTYWA	PASYWA
Aktywa trwałe Aktywa obrotowe	Kapitały własne Kapitały obce
Suma aktywów	Suma pasywów

Źródło: opracowanie własne.

Charakterystyczne cechy tradycyjnego bilansu ukazano w tab. 3.

Tabela 3. Cechy charakteryzujące tradycyjny bilans i ich opis

Cechy charakterystyczne bilansu	Opis cech charakteryzujących bilans
Klasyfikacja majątku przedsiębiorstwa	Majątek sklasyfikowany według ujęcia bilansowego: aktywa (trwałe i obrotowe) i pasywa (kapitał własny i obcy).
Wycena bilansowa	Kategorie cen według prawa bilansowego stosowane na moment bilansowy, z uwzględnieniem korekty wartości (np. odpis z tytułu umorzenia, utraty wartości).
Równowaga bilansowa	Suma aktywów równa sumie pasywów.
Moment bilansowy	Dzień, na który sporządzony jest bilans. Bilans jest w związku z tym sprawozdaniem statycznym.
Wzór bilansu	Obligatoryjny według załącznika do ustawy o rachunkowości.
Układ bilansu	Aktywa uszeregowane według kryterium upłyniania, pasywa według kryterium wymagalności. Kolejność i grupowanie poszczególnych pozycji zależą od uregulowań prawa bilansowego.
Znaczenie bilansu	Jest podstawową częścią rocznego sprawozdania finansowego przedsiębiorstwa. Na podstawie informacji pochodzących z bilansu można przeanalizować sytuację majątkowo-finansową przedsiębiorstwa. Ma również moc dowodową, w związku z tym jest ważnym dokumentem księgowym, służącym do zamknięcia i otwarcia kont bilansowych dwóch kolejnych okresów sprawozdawczych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [17].

Bilans jest podstawowym elementem tradycyjnej sprawozdawczości, w związku z tym na uwagę zasługują charakterystyczne cechy rocznego raportu w ujęciu tradycyjnym, które zaprezentowano w tab. 4.

Informacje prezentowane w bilansie mają charakter historyczny. Są to informacje liczbowe (finansowe), określające wartość poszczególnych aktywów i pasywów. Jednak oprócz wartości historycznej, po nowelizacji ustawy o rachunkowości obo-

wiązującej od 1 stycznia 2002 r. [18]³, pojawiła się również wartość godziwa⁴, która stawia przed bilansem nowe wyzwania. Ponadto zastosowanie wartości godziwej do wyceny składników majątkowych wpływa na charakter sporządzanego bilansu, zmieniając jego ujęcie z retrospektywnego na prospektywne i dynamiczne.

Tabela 4. Cechy rocznego raportu w ujęciu tradycyjnym

Kryteria	Cechy rocznego raportu w ujęciu tradycyjnym
Podstawa	Regulacje prawne (np. ustawa o rachunkowości)
Zakres sprawozdawczości	Sprawozdawczość finansowa
Rodzaj informacji	Podstawowe informacje, standaryzowane
Koncentracja	Na wynikach finansowych
Charakter prezentowanych informacji	Historyczne informacje: liczbowe, finansowe
Charakter ujawnianych informacji	Historyczne raporty: obowiązkowe
Orientacja	Na właścicieli
Części składowe	Sprawozdanie finansowe (składające się z następujących części: bilansu, rachunku zysków i strat, informacji dodatkowej. Jeśli jednostka ma obowiązek corocznego badania sprawozdań, sporządza również rachunek z przepływów pieniężnych i zestawienie zmian w kapitale własnym) oraz sprawozdanie z działalności (sporządzane w przypadku spółek kapitałowych, towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, spółdzielni, przedsiębiorstw państwowych).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [11, s. 10, 76].

Według Amerykańskiego Instytutu Biegłych Rewidentów „Aby wychodzić naprzeciw zmieniającym się potrzebom użytkowników, sprawozdawczość musi dostarczać więcej informacji o planach, ryzyku, niepewności, skupiać się na czynnikach tworzących długoterminową wartość” [19, s. 338]. Tak więc, zasadniczym celem współczesnego bilansu (sprawozdawczości finansowej) staje się potrzeba szacowania pewnych wielkości, które mają zapewnić potencjalnym interesariuszom

³ Nowelizacja w znacznym stopniu zharmonizowała prawo bilansowe z Międzynarodowymi Standardami Rachunkowości [1].

⁴ Wartość godziwa jest to kwota, za jaką dany składnik aktywów mógłby zostać wymieniony, a zobowiązanie uregulowane na warunkach transakcji rynkowej, pomiędzy zainteresowanymi i dobrze poinformowanymi, niepowiązanimi ze sobą stronami. Definicja wartości godziwej odzwierciedla aktualną wartość wycenianego składnika majątkowego, pochodzącą z aktywnego rynku. Wartość ta nie powstaje na skutek rzeczywistej transakcji dotyczącej danego składnika, który podlega wycenie, ponieważ wcale nie zachodzi. Tak więc, wartość godziwa jest wartością oszacowaną, dotyczącą transakcji hipotetycznej, uwzględniającej aktualną sytuację rynkową. Gdy nie istnieje aktywny rynek na identyczny, wyceniany składnik, wówczas wartością godziwą jest bieżąca wartość rynkowa. Główną zaletą stosowania wartości godziwej jest połączenie wyceny składnika z aktualnymi warunkami rynkowymi.

uzyskanie informacji ukierunkowanej na przyszłość. W takiej sytuacji pojawia się pytanie, w jakich wartościach prezentować składniki majątkowe przedsiębiorstwa – w wartościach historycznych czy godziwych – aby nie zatracić istoty bilansu. Może bilans zestawiający przeszłe wielkości powinien stanowić jedynie element informacji dodatkowej?

Kolejną kwestią dyskusyjną, która pojawiła się z chwilą wejścia Polski do struktur Unii Europejskiej, są sprawozdania finansowe (w tym bilans) sporządzane według Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (MSR) lub Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej (MSSF), a tylko w określonych przypadkach według prawa bilansowego⁵. Międzynarodowe standardy kładą nacisk na zasady pomiaru, a nie na zasady prezentacji. Można wnioskować, że MSR/MSSF są liberalne w kwestii formy, treści i struktury sprawozdania finansowego. W takiej sytuacji jednostki gospodarcze, sporządzając sprawozdania finansowe, muszą dostosować się do zasad wyceny składników bilansowych według standardów, natomiast miejsce ich ujawnienia (np. bilans czy informacja dodatkowa) stanowi decyzję jednostki. W konsekwencji tych działań sprawozdania finansowe (w tym bilans) tracą cechę porównywalności, tak ważną w momencie analizy sprawozdań finansowych.

Aby nie zniechęcić potencjalnych interesariuszy brakiem wymaganych informacji, przedsiębiorstwa podejmują się przygotowania informacji pochodzących z bilansu (lub innej części sprawozdania finansowego) w takiej formie, aby mogły być one wykorzystywane bezpośrednio przez nich lub analityków finansowych. Wygenerowanie zestawu informacji na poziomie zapewniającym porównywalność sprawozdania finansowego ze sprawozdaniami innych przedsiębiorstw jest kosztowne i wymaga zaangażowania wielu osób (np. zatrudnionych w służbach księgowo-finansowych, komórkach zarządczych i operacyjnych).

Odbiorcy informacji pochodzących z bilansu przede wszystkim oczekują: wzbogacenia informacji historycznych o treści pozwalające planować, uzupełnienia o informacje niefinansowe oraz wzbogacenia informacji liczbowych informacjami opisowymi [13, s. 322]. Dlatego tradycyjny bilans rachunkowości finansowej przechodzi transformację od formy tradycyjnej do współczesnej, aby wspomagać proces zarządzania przedsiębiorstwem.

A. Karmańska stwierdza, że sprawozdawczość finansowa i zarządzanie współczesnym przedsiębiorstwem są ze sobą bardzo silnie związane z wielu powodów,

⁵ Nowelizacja ustawy o rachunkowości [16] zobligowała banki oraz emitentów papierów wartościowych dopuszczonych do publicznego obrotu do sporządzania sprawozdań finansowych według MSR/MSSF. Przy sporządzaniu sprawozdań finansowych jednostki uwzględniają wszystkie opublikowane i zaakceptowane do stosowania w Unii Europejskiej standardy i wydane do nich interpretacje. Regulacje ustawy o rachunkowości i przepisy wykonawcze do niej stosują tylko wtedy, gdy MSR/MSSF nie regulują pewnych kwestii. Obowiązujące od 1.01.2009 r. zmiany w ustawie o rachunkowości [15] zwiększyły zakres jednostek zobligowanych do sporządzania sprawozdań finansowych według MSR/MSSF o oddziały przedsiębiorców zagranicznych, pod warunkiem że przedsiębiorca ten także sporządza sprawozdanie finansowe zgodnie z MSR/MSSF.

m.in. dlatego, że: sprawozdawczość finansowa odzwierciedla skutki decyzji zarządczych i jest instrumentem komunikowania się zarządu z dużym gronem interesariuszy i jednocześnie sprawozdawczość finansowa ma również potencjał informacyjny o znaczeniu wewnętrznym, zarządczym, ponieważ dzięki niej można identyfikować sygnały wczesnego ostrzegania o nieprawidłowościach w polityce finansowania działalności, w strategiach zarządzania majątkiem oraz w działaniach inwestycyjnych [8, s. 167-168].

Podsumowując rozważania na temat bilansu jawnego, można wnioskować, że jest on bilansem tradycyjnym, który przechodzi transformację i nabiera cech współczesnego bilansu jednostki gospodarczej.

3. Bilans ukryty jako specyficzny element współczesnej sprawozdawczości

Obecnie roczny raport przedsiębiorstwa koncentruje się na prezentacji informacji o wartości firmy⁶. W tym celu należy ujawniać nie tylko informacje liczbowe i finansowe, lecz także informacje opisowe i niefinansowe. Cechy rocznego raportu w ujęciu współczesnym zestawiono w tab. 5.

Prezentacja wartości niematerialnych⁷ jest szczególnym wyzwaniem dla współczesnej sprawozdawczości finansowej (w tym bilansu), ponieważ nie podlegają one wycenie i ujawnianiu w ramach systemu rachunkowości. W związku z tym przedsiębiorstwa na swoje potrzeby powinny konstruować bilans ukryty, który prezentuje to, co jest niewidoczne w tradycyjnej sprawozdawczości, a co jest istotne dla funkcjonowania współczesnego przedsiębiorstwa.

Wśród części składowych współczesnego rocznego raportu pojawia się raport o zasobach niematerialnych, nieujawnianych w tradycyjnej formie bilansu. Trakto-

⁶ Wartość firmy jest określana jako każda korzyść osiągnięta przez przedsiębiorstwo w trakcie prowadzenia działalności. Wartość firmy jest sumą wszelkich specjalnych korzyści, niedających się w wiarygodny sposób zidentyfikować, odnoszących się do przedsiębiorstwa. Składa się ona z takich elementów, jak: dobre imię, uzdolniony zarząd i pracownicy, dobre warunki kredytowe, reputacja produktu lub usługi i korzyści lokacyjne [9, s. 32]. Wartość firmy tworzą przede wszystkim czynniki niematerialne. Wartość firmy jest specyficzną pozycją wartości niematerialnych przedsiębiorstwa. Składa się z dwóch części: wewnętrznej wartości firmy (wytworzonej) i nabytej (księgowej) wartości firmy. Ujawnieniu w ramach rachunkowości finansowej (sprawozdawczości finansowej) podlega tylko nabyta wartość firmy, ponieważ spełnia warunki określone przez prawo bilansowe [17]. Współczesny roczny raport przedsiębiorstwa odnosi się do wygenerowanej wartości firmy, tworzonej przez te wartości niematerialne, które nie podlegają ujawnianiu w sprawozdawczości finansowej.

⁷ Stosowane są różne terminy określające zasoby niematerialne: *wartości niematerialne*, *aktywa niematerialne*, *własność intelektualna*, *kapitał intelektualny*, *aktywa intelektualne*. Używany termin zależy od dziedziny nauki, która go stosuje. Określenia *wartości niematerialne* oraz *aktywa niematerialne* są powszechnie wykorzystywane przez rachunkowość, *własność intelektualna* ma zastosowanie w prawie, *kapitał intelektualny* jest domeną zarządzania, natomiast do *aktywów intelektualnych* najczęściej odwołuje się ekonomia.

wany jest on jako bilans ukryty. Bilans zasobów niematerialnych nie jest dokumentem sporządzanym zgodnie z wymogami prawa bilansowego, ale może zestawiać bardzo ważne informacje o przedsiębiorstwie, w szczególności o czynnikach kształtujących wewnętrzną wartość firmy, czyli np. o klientach czy pracownikach.

Tabela 5. Cechy rocznego raportu w ujęciu współczesnym

Kryteria	Cechy rocznego raportu w ujęciu współczesnym
Podstawa	Regulacje prawne i wymagania odbiorców
Zakres sprawozdawczości	Sprawozdawczość biznesowa
Rodzaj informacji	Rozszerzone informacje, indywidualizowane
Koncentracja	Na tworzeniu wartości
Charakter prezentowanych informacji	Retrospektywne i prospektywne informacje: liczbowe i opisowe, finansowe i niefinansowe
Charakter ujawnianych informacji	Retrospektywne i prospektywne raporty: obowiązkowe, dobrowolne
Orientacja	Na interesariuszy
Części składowe	Raport finansowy (w tym sprawozdanie finansowe), sprawozdanie z działalności, raport o zasobach niematerialnych, listy do interesariuszy, raport na temat ryzyka, informacje prospektywne

Źródło: opracowanie własne na podstawie [11, s. 10, 76].

Nie istnieją standardy dotyczące sporządzania bilansu zasobów niematerialnych, jednak w literaturze przedmiotu można wskazać trzy podejścia [10, s. 209-211]:

1) zachowanie formuły bilansu księgowego i zestawienie wartości wszystkich zasobów niematerialnych,

2) odejście od jednostronnej (finansowej) formuły opisu i zastąpienie jej zestawieniami o charakterze również liczbowym, jednak niekoniecznie wyłącznie w ujęciu wartościowym,

3) zastąpienie zestawień liczbowych (lub uzupełnienie ich) opisem kluczowych zagadnień.

Pierwsze podejście wiąże się z rozszerzeniem tradycyjnego bilansu o wartości niematerialne. Niektóre przedsiębiorstwa tworzą bilans dotyczący wybranych elementów wewnętrznej wartości firmy, np. bilans zasobów ludzkich [3, s. 32]. Głównym problemem tego podejścia jest wycena poszczególnych wartości niematerialnych.

W drugim podejściu wartości są zastępowane innymi cechami opisującymi poszczególne wartości niematerialne. Cechami takimi mogą być np. ilość czy proporcja do innej wielkości. Trudnością w zastosowaniu tego podejścia może być uzgodnienie, które cechy najlepiej charakteryzują poszczególne wartości niematerialne. Zastosowanie podejścia drugiego można zaobserwować w sporządzanych wielowymiarowych kartach wyników (np. zbilansowanej karcie dokonań). Istota drugiego

podejścia jest wykorzystywana w większości raportów dotyczących wewnętrznej wartości firmy (np. Navigator Skandia).

Trzecie podejście pozwala zaprezentować składniki wartości niematerialnych w formie opisowej, z możliwością uwzględnienia danych wartościowych. Jest to podejście najczęściej stosowane przez przedsiębiorstwa w informacji dodatkowej.

Przedsiębiorstwa najczęściej nie sporządzają odrębnych sprawozdań dotyczących zasobów niematerialnych. Jedynie w rocznym raporcie zamieszczają informacje na temat wybranych, istotnych elementów wartości niematerialnych. Najczęściej informacje te dotyczą: klientów, pracowników, marek handlowych, dostawców, innowacji, działalności badawczo-rozwojowej, jakości, stosowanej technologii, wewnętrznej organizacji procesów, współpracy z kooperantami, tworzenia aliansów, formalnych powiązań kapitałowych (przejęć, połączeń), wpływu na środowisko naturalne [11, s. 227].

Jednak z punktu widzenia rachunkowości nie wystarcza wskazanie wartości niematerialnych, należy je jeszcze odpowiednio zinterpretować, określając aktywa niematerialne i odpowiadający im kapitał intelektualny. W myśl fundamentalnej zasady rachunkowości, czyli zasady równowagi bilansowej, należy rozróżnić oraz bilansować aktywa i pasywa. Zasadę równowagi bilansowej dla ukrytego bilansu można zapisać w sposób następujący:

kapitał intelektualny = suma aktywów niematerialnych opartych na wiedzy.

Warto zwrócić uwagę na to, że kapitał intelektualny jest pojęciem szerszym niż to, co określa się w rachunkowości jako aktywa niematerialne [7, s. 61].

Aktywa niematerialne ukryte i kapitał intelektualny są to składniki tzw. *bilansu ukrytego*, które nie podlegają pomiarowi i prezentacji w ramach tradycyjnej rachunkowości (zob. rys. 1). Jednak niewątpliwie mają one zasadnicze znaczenie dla przedsiębiorstwa, ponieważ wpływają na wartość firmy, jej pozycję na rynku i kondycję finansową.

I tak, wiedza ukryta przechowywana w umysłach pracowników jest kapitałem intelektualnym i nie stanowi własności firmy [14, s. 33]. Dlatego należałoby stworzyć w firmie mechanizmy, które pozwolą na przekształcenie kapitału intelektualnego w aktywa stanowiące własność firmy i będące pod jej kontrolą.

Na przykład M. Dobija we fragmentarycznym bilansie dotyczącym kapitału ludzkiego⁸ wśród aktywów niematerialnych ukrytych wyróżnia m.in.: aktywa spo-

⁸ Aktywa społeczne jest to kategoria wyrażająca miarę wartości kapitału ludzkiego, osób zatrudnionych w firmie. Jest to wartość początkowa, która wystąpiła w dniu zawarcia umowy o pracę z danym pracownikiem. Wartość ta zmienia się w miarę upływu czasu. Przyrost wartości aktywów społecznych następuje z upływem czasu i składa się z następujących elementów: przyrostu doświadczenia pracownika oraz zmiany kosztów utrzymania i edukacji. Te dwie pozycje mają odpowiednik po stronie pasywów. Jest to wartość kapitału ludzkiego jako sumy wartości początkowej (na dzień zatrudnienia) i wartości przyrostu z tytułu tego doświadczenia oraz funduszu z przeszacowania kosztów utrzymania i kształcenia [3, s. 32-33].

łeczne i przyrost wartości aktywów społecznych z upływem czasu. Aktywom tym przeciwstawia następujące pozycje wśród pasywów: kapitał ludzki i fundusz z przeszacowania kosztów utrzymania oraz edukacji.

Zasada równowagi bilansowej	
Jawny (obowiązujący) bilans	
AKTYWA Aktywa materialne Aktywa niematerialne ujawniane	PASYWA Kapitał własny Kapitał obcy
Ukryty bilans	
Aktywa niematerialne ukryte	Kapitał intelektualny

Rys. 1. Jawny i ukryty bilans przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne.

Uwagi: wśród aktywów niematerialnych bilansowych (wartości niematerialnych) wykazywana jest tylko ta część, która spełnia warunki określone przez ustawę o rachunkowości – prawo bilansowe. Można do nich zaliczyć: autorskie prawa majątkowe, prawa pokrewne, licencje, koncesje, prawa do wynalazków, patentów, znaków towarowych, wzorów użytkowych, zdobniczych, *know-how*, nabytą wartość firmy, koszty zakończonych prac rozwojowych.

Według ustawy o rachunkowości wartości niematerialne to składniki, które spełniają następujące warunki: muszą powstać w wyniku zdarzeń przeszłych, zostają pod kontrolą przedsiębiorstwa, jednostka osiągnie w przyszłości korzyści ekonomiczne, musi istnieć możliwość wiarygodnego oszacowania wartości.

Prawo bilansowe używa określenia *wartości niematerialne i prawne*.

W literaturze przedmiotu można spotkać się również z opinią dwoistości znaczenia terminu *kapitał intelektualny* – jako składnika aktywów albo pasywów przedsiębiorstwa [14, s. 37]. Kapitał intelektualny, jako składnik aktywów, należy rozumieć jako ogólny zasób niematerialnych czynników opartych na wiedzy i będący przynajmniej częściowo pod kontrolą przedsiębiorstwa. Są one źródłem jego przyszłych korzyści. Kapitał intelektualny, jako składnik pasywów, stanowi natomiast źródło finansowania aktywów niematerialnych przedsiębiorstwa. Aktywa niematerialne są również interpretowane jako część składowa kapitału intelektualnego. Istnieją także opinie, które utożsamiają kapitał intelektualny z aktywami niematerialnymi.

Kapitał intelektualny może być rozumiany, jako posiadany przez firmę cały majątek wynikający z wiedzy. Może on być postrzegany jako rezultat procesu transformacji wiedzy, ale też jako wiedza sama w sobie, która jest zamieniana na własność intelektualną lub też aktywa intelektualne firmy [7, s. 58].

O potrzebie sporządzania przez przedsiębiorstwa bilansu ukrytego, niech świadczą słowa D. Dobiji, która stwierdza, że bilans uwzględniający kapitał intelektualny

może okazać się „lepszym prognostykiem dla rynku kapitałowego niż bilans obecny, tradycyjny” [2, s. 191].

4. Znaczenie bilansu jawnego i bilansu ukrytego dla przedsiębiorstwa

Zarówno bilans jawny, jak i bilans ukryty są potrzebne przedsiębiorstwu do prowadzenia działalności gospodarczej i osiągnięcia sukcesu ekonomiczno-finansowego. Bilans jawny koncentruje się na informacjach dotyczących majątku w ujęciu bilansowym, natomiast bilans ukryty kładzie nacisk na wewnętrzną wartość firmy. Syntetyczne porównanie bilansu jawnego i bilansu ukrytego pokazano w tab. 6.

Dla współczesnego przedsiębiorstwa istotne może okazać się pytanie, który z bilansów, jawny czy ukryty, jest dla niego ważniejszy? Odpowiedź na tak sformułowane pytanie powinna sugerować potrzebę konstruowania obu form bilansu.

Tabela 6. Syntetyczne porównanie bilansu jawnego i bilansu ukrytego przedsiębiorstwa

Kryterium	Bilans jawny	Bilans ukryty
Uregulowania prawne	Obowiązkowy, wynikający z prawa bilansowego (oraz MSR/MSSF)	Dobrowolny, wynikający z potrzeby wewnętrznej przedsiębiorstwa
Rodzaj bilansu	Bilans w ujęciu tradycyjnym	Bilans w ujęciu współczesnym
Charakterystyka składników	Dotyczy składników majątkowych, które podlegają wycenie i prezentacji bilansowej, np. środków trwałych, zapasów	Dotyczy składników o charakterze niematerialnym, które nie podlegają wycenie i prezentacji bilansowej, np. reputacji firmy, relacji z klientami
Klasyfikacja majątku	Klasyfikacja majątku w ujęciu bilansowym (aktywa i pasywa)	Wyróżnia aktywa niematerialne (wartości niematerialne) i kapitał intelektualny
Zakres składników	Dotyczy wszystkich składników aktywów i pasywów	Może dotyczyć wybranych składników, kształtujących wartość firmy
Korzyści wynikające ze sporządzenia	Składniki zapewniają przedsiębiorstwu i jego otoczeniu informację o sytuacji majątkowo-finansowej, która również wpływa na pozycję firmy na rynku	Składniki zapewniają przedsiębiorstwu osiągnięcie przewagi konkurencyjnej na rynku

Źródło: opracowanie własne.

Wzajemne zależności między prezentowanymi rodzajami bilansów można przeanalizować na podstawie rys. 2. Bilans jawny to przede wszystkim bilans tradycyj-

ny, który przechodząc transformację, staje się bilansem współczesnym. Natomiast bilans ukryty to bilans charakteryzujący się cechami bilansu współczesnego.

Bilans jawny	Bilans tradycyjny	Bilans współczesny
Bilans ukryty	Bilans współczesny	

Rys. 2. Zależności między analizowanymi rodzajami bilansów

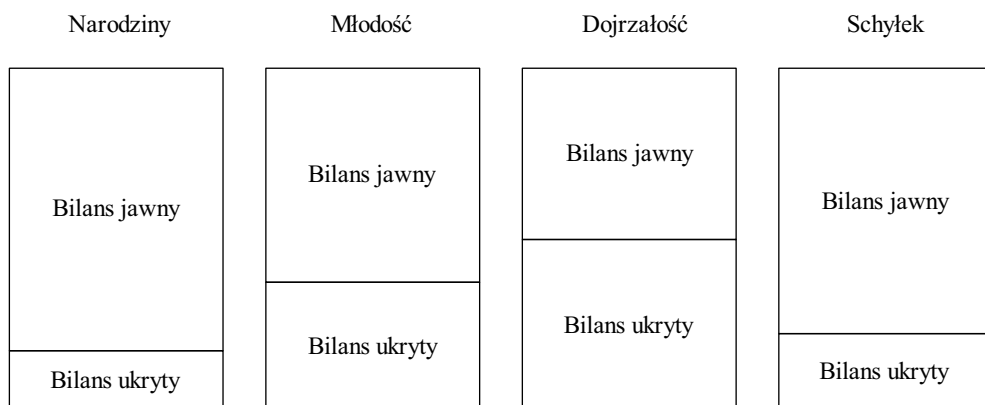
Źródło: opracowanie własne.

Wpływ pozycji ujawnianych i nieujawnianych w tradycyjnym bilansie na ocenę potencjału przedsiębiorstwa można prześledzić na przykładzie wierzchołka „góry lodowej” [10, s. 195]. Tylko niewielka jej część (wierzchołek) jest widoczna gołym okiem, i to ona jest przedmiotem zainteresowania rachunkowości (ewidencji i sprawozdawczości finansowej). Na część tę składają się środki trwałe, gotówka, papiery wartościowe, należności i zapasy. Zasadnicza część „góry lodowej” znajduje się pod powierzchnią wody i jest niewidoczna. Na tę część „góry lodowej” składają się m.in. kapitał ludzki, marka, kapitał intelektualny, klienci. W przeważającej części przypadków (np. spółki oparte na wiedzy ze znaną w świecie marką) od elementów wchodzących w skład części niewidocznej zależy, czy przedsiębiorstwo odniesie sukces, czy poniesie porażkę.

Wartości niematerialne i kapitał intelektualny, stanowiące część niewidoczną „góry lodowej”, wpływają w znacznym stopniu na sukces współczesnego przedsiębiorstwa. Dlatego konstruowanie bilansu ukrytego powinno być uzasadnione. Jednak nie wolno ignorować i nie doceniać wartości materialnych i kapitału przedsiębiorstwa, stanowiących widoczną część „góry lodowej”, ponieważ one też mają istotny udział w funkcjonowaniu i sukcesie przedsiębiorstwa.

Relacje między bilansem jawnym a bilansem ukrytym można przeanalizować w poszczególnych fazach życia przedsiębiorstwa na przykładzie rys. 3. W artykule przyjęto, że na cykl życia przedsiębiorstwa składają się następujące fazy: narodziny, młodość, dojrzałość i schyłek. W każdej fazie życia przedsiębiorstwa z innym natężeniem są ujawniane wielkości bilansu jawnego i bilansu ukrytego. I tak, informacji pochodzących z bilansu ukrytego stopniowo jest coraz więcej w miarę rozwoju działalności przedsiębiorstwa wraz ze wzrostem wygenerowanej wartości firmy. Ich wielkości ulegają znacznej zmianie *in minus* dopiero w fazie schyłku i upadku przedsiębiorstwa.

Składniki bilansu ukrytego kształtują składniki bilansu jawnego i *vice versa*. Wartości niematerialne nieujawniane i kapitał intelektualny mogą m.in. przyczynić się do: zwiększenia produktywności przez zmniejszenie różnych kosztów, zwiększenia sprzedaży dzięki lepszej jakości produktów/usług, dostarczania przedsiębiorstwu możliwości wyboru różnych sposobów działania. Właściwe zarządzanie skład-

Rys. 3. Relacje między bilansem jawnym a bilansem ukrytym w poszczególnych fazach życia przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne.

nikami bilansu jawnego zaś wpływa na poszczególne elementy bilansu ukrytego. Na przykład relacje z klientami zależą od jakości i ceny wytwarzanych produktów/świadczonych usług, kosztów obsługi klientów czy terminowości regulacji płatności.

5. Podsumowanie

Współczesne przedsiębiorstwo potrzebuje pełnego zestawu informacji o swoich zasobach, w tym wewnętrznej wartości firmy. Informacje te pochodzą zarówno z bilansu jawnego, jak i bilansu ukrytego.

Bilans jawny (tradycyjny) prezentuje wszystkie składniki majątkowe (aktywa i pasywa), które podlegają wycenie bilansowej i mogą być ujawniane w sprawozdawczości finansowej w myśl prawa bilansowego. Informacje pochodzące z bilansu jawnego dotyczą m.in.: środków trwałych, nabytej wartości firmy, zapasów, rozrachunków, inwestycji i kapitałów własnych.

Standaryzacja polskiego prawa bilansowego z rozwiązaniami międzynarodowymi pozwala na przekształcenia tradycyjnego bilansu w aktywny instrument (bilans współczesny), którego celem jest sprośanie wymaganiom zewnętrznych odbiorców informacji pochodzących z bilansu.

Bilans ukryty stanowi specyficzną część współczesnego sprawozdania przedsiębiorstwa. Obejmuje on te składniki, które nie podlegają prawu bilansowemu, czyli nie są wyceniane i prezentowane w tradycyjnej formie bilansu. Bilans ukryty pozwala określić np., co wpływa na wewnętrzną wartość firmy, stanowiącą o istocie sukcesu ekonomiczno-finansowego współczesnego przedsiębiorstwa. Na aktywa (wygenerowaną wartość firmy) i pasywa (kapitał intelektualny) bilansu ukrytego mają

wpływ np. następujące czynniki: umiejętności i lojalność pracowników, kontakty z dostawcami i klientami, marka produktów, wizerunek firmy, jakość świadczonych usług.

Między bilansem jawnym a bilansem ukrytym istnieją zależności. Na przykład na wewnętrzną wartość firmy (głównie wykreowaną dzięki reputacji firmy, marce, lojalności klientów i umiejętnościom pracowników) mają wpływ działania przedsiębiorstwa związane z zakupami, sprzedażą, inwestowaniem, marketingiem. Informacje pochodzące z bilansu jawnego i bilansu ukrytego wzajemnie uzupełniają się, tworząc pełen pakiet informacji o firmie i procesach w niej zachodzących.

Literatura

- [1] Bąk M., *Harmonizacja i standaryzacja zasad rachunkowości w Unii Europejskiej a polskie prawo bilansowe*, [w:] *Finanse i rachunkowość – teoria i praktyka*, red. G. Borys, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- [2] Dobija D., *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. L. Koźmińskiego, Warszawa 2003.
- [3] Dobija M., *Bilans i sprawozdanie o wartości dodanej w rachunkowości społeczno-ekonomicznej*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej” nr 40, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 1997.
- [4] Gawart M., Jezierska E., *Bilans w praktyce rachunkowości od średniowiecza do XIX wieku*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 17 (73), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2003.
- [5] Gmytrasiewicz M., Karmańska A., *Rachunkowość finansowa*, Difin, Warszawa 2002.
- [6] Hendriksen E.A., van Breda M.F., *Teoria rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- [7] Jarugowa A., Fijałkowska J., *Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym. Koncepcje i praktyka*, ODDK, Gdańsk 2002.
- [8] Karmańska A., *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej*, Difin, Warszawa 2009.
- [9] Marcinkowska M., *Kształtowanie wartości firmy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- [10] Marcinkowska M., *Niematerialne źródła wartości przedsiębiorstwa*, [w:] *Współczesne źródła wartości przedsiębiorstwa*, red. B. Dobiegała-Korona, A. Herman, Difin, Warszawa 2006.
- [11] Marcinkowska M., *Roczny raport z działań i wyników przedsiębiorstwa. Nowe tendencje w sprawozdawczości biznesowej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
- [12] Pacioli L., *Tractatus XI de Computis et Scripturis. Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007.
- [13] Świdorska G.K., *Wyzwania dla ekspertów rachunkowości wobec nowych koncepcji raportowania*, [w:] *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*, red. T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stępień, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Zarząd Główny w Warszawie, Warszawa 2007.
- [14] Urbanek G., *Wycena aktywów niematerialnych przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2008.
- [15] Ustawa z dnia 18 marca 2008 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, DzU z 2008 r. nr 63, poz. 393.
- [16] Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz ustawy o biegłych rewidentach i ich samorządzie, DzU z 2004 r. nr 213, poz. 2155.

- [17] Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, DzU z 1994 r. nr 121, poz. 591 z późn. zm.
- [18] Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, DzU z 2000 r. nr 113, poz. 1186.
- [19] Walińska E., *Sprawozdawczość finansowa XXI wieku – bez granic?*, [w:] *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*, red. T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stepień, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Zarząd Główny w Warszawie, Warszawa 2007.
- [20] Winniczuk L. (red.), *Mały słownik polsko-laciński*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 1997.

AN OPEN BALANCE SHEET AND HIDDEN BALANCE SHEET IN THE MODERN ENTERPRISE

Summary: Modern enterprise needs full set of information about your property and assets inside the company. This information comes from both balance sheets – open and hidden. Open balance (traditional) presents all the components of property in the material-financial point of view. The hidden balance is a specific part of the report of the modern enterprise. It includes those components which are not the matters of balance low and are not presented in the traditional form of balance sheet. Hidden balance allows to show what influences the internal value of the enterprise. There are mutual dependences between the open balance sheet and hidden balance sheet.